

rások életét ismerhettük meg. *A. Grubisics* (Horvátország) a mai Kelet-Horvátország területén élt emberek első világháború alatti megpróbáltatásait mutatta be. *V. F. Jersov* (Oroszország) az emigrációban élő orosz első világháborús veteránok társadalmi rétegződését vázolta. *A. I. Gribkov* (Oroszország) a modern hadseregek és a katonai szövetségek természetéről tartott előadást. *G. Lazko* (Belorusszia) a Kelet-Európában végbement területi újrendezés keretében, 1920-ban lezajlott orosz-belorusz tárgyalások lényegét foglalta össze.

Az orosz kollégák előadásából is érzékelhető volt, hogy a korábbi szovjet-orosz történetírás által képviselt állásponthoz képest a saját történelmüket – jelen esetben az első világháború valamint a polgárháború időszakát – manapság már kritikusan és objektívabban ítélik meg, továbbá nyitottak a más országokból érkezett történészek, levéltárosok kutatási eredményeinek elfogadására, kialakult bennük a hajlandóság az építő jellegű párbeszédre és vitára.

A konferencia tanulságai közé sorolható többek között az is, hogy számos országból érkeztek ugyan előadók, azonban mindenképpen hasznos lett volna, ha még több, az első világháború során egyik vagy másik hatalmi-

katonai tömbhöz tartozott, vagy a háború után függetlenné vált ország kutatói (pl. amerikai, bolgár, cseh, francia, görög, japán, német, olasz, osztrák, román, szlovák, török történészek) egy-egy előadás erejéig szintén megoszthatták volna legújabb kutatási eredményeiket a hallgatósággal. A tudományos tanácskozás eredményességét nagyban elősegítette volna, ha annak munkája több, egymással párhuzamos szekcióülésen zajlik, így jóval több idő állt volna az egyes előadók rendelkezésére.

Az előadók nagy száma és a rendelkezésre álló idő rövidege miatt sajnálatos módon a konferencia egyik napján sem adódott lehetőség az előadásokban elhangzottak bővebb kifejtésére, kérdések megválaszolására, illetőleg a nézőpontokat ütköztető vitára, amely feltétlenül színesítette volna a programot. A kongresszus szüneteiben azonban lehetőség nyílt a belga, az orosz és a szlovén kollégákkal szakmai párbeszéd folytatására. Orosz vendéglátóink a fentiekén kívül semmilyen egyéb programot nem szerveztek, amely pedig szintén segített volna abban, hogy az előadók és a közreműködők – akár fehér asztal mellett is – jobban megismerjék egymást és eszmét cseréljenek. Mindezek ellenére a résztvevők zöme meglegedéssel és szakmai tapasztalattal gazdagodva térhetett haza.

HAUSNER GÁBOR

MAGYARORSZÁG VÉDELME – EURÓPA VÉDELME BALASSI BÁLINT ÉS BOCSKAI ISTVÁN KORÁBAN

Tudományos konferencia, Eger, 2004. október 13–14.

In memoriam Petri Sahin-Tóth historici

A Heves Megyei Múzeumi Szervezet Dobó István Vármúzeuma ezúttal Egerben, a Megyeháza megújult Barkóczy-termében látta vendégül a vártörténeti konferenciasorozatot 11. ülészakának résztvevőit. A harmadik évtizedébe lépett tudományos találkozó idején eseményei Balassi és Bocskai kettős évfordulója köré szerveződtek. Ennek megfelelően a konferencia első napi programjában Balassi Bálint születésének 450 és a Bocskai-szabadságharc kitörésének 400 éves jubileuma alkalmából előbb tudományos emlékülésre,

azt követően a várban található Balassi-szobor megkoszorúzására, végül reneszánsz vacsoraestre került sor. A második napi ülés a tizenöt éves háborúra összpontosítva visszatért a konferenciasorozat hagyományos (igaz, tágan értelmezett) végvár-tematikájához.

A konferenciát megnyitó köszöntőjében *Petercsák Tivadar*, a Heves Megyei Múzeumi Szervezet elnöke méltatta e műhely elmúlt két évtizedes munkáját, majd hangot adott annak a reményének, hogy a két esztendő múlva esedékes következő, 12. ülészakra már

az egri vár Dobó bástyájának készülő, 150 fős konferenciatermében kerülhet sor. *Gebei Sándor*, az egri Eszterházy Károly Főiskola tanszékvezető egyetemi docense a helyi történelemszaktársadalom nevében üdvözölte az előadókat, kiemelve, hogy az elhangzó előadások azonnal hasznosulnak a Főiskola, de a Studia Agriensia kiadványsorozat jóvoltából (amely hagyományosan megjelenteti a vártörténeti konferenciák anyagát) az országos egyetemi és főiskolai oktatásban is.

A vendéglátók ezt követően átadták a szót a külön is köszöntött *R. Várkonyi Ágnes* professzor asszonynak (ELTE BTK), a konferenciasorozat fáradhatatlan ébrentartójának és spiritus rectorának, aki az emlékülés elnökeként „Kultúrák találkozása Balassi Bálint világában” címmel tartotta meg nyitó előadását. Ebben a történész szemével fogalmazta meg, miben rejlik Balassi titka, mi az a többlet, ami költészetét a XXI. században is aktuálissá teszi Magyarország és Európa számára egyaránt. Az előadás főbb csomópontjait a család, az életrajz néhány fontos fordulója, a kor, végül a kultúra működése alkotta.

Meggyőzően bizonyította a családi háttér, a forrásokból kibontakozó családi stratégia szerepét Balassi tanítatásában, pályájának indulásában. A gondos neveltetés (amely a Zólyombá hívott Bornemissza Péter protestáns prédikátor, Szophoklész Elektrájának magyarrá fordítója, kiváló humanista irányításával kezdődött 1564-től, majd többek között Nürnbergben, a közép-európai szellemi élet egyik centrumában tett tanulmányúttal folytatódott), valamint a lengyelországi és erdélyi családi kapcsolatok és tartózkodások eredményeként Balassi huszonévesen már az udvari kultúrát jól ismerő, rendkívül művelt (kilenc nyelven beszélt) költőként lépett fel. Műveltsége és ismeretei révén befogadta a XVI. század nagy szellemi áramlatait: Bornemissza mellett és Nürnbergben elsajátította a humanizmust, Báthory István udvarában megismerte a katolikus megújulás mozgalmát, aminek eredményeként 1586-ban áttért a katolikus vallásra is, átélte a világkereskedelem kialakulása és a nemzetállamok születése korában élő emberek élményét a világ és az idő kitágulásáról, aminek nyomán az emberiség felismerte a hosszú távú időt, a jövő tervezhetőségét. Nyomot hagyott életművén az akkortájt születő új világgép. Ugyancsak Európa és Magyarország nagy közös élménye volt a török terjeszkedés és a török elleni harc.

Ezt Balassi családi hagyományként örökölte. A nagyapa Mohácsnál esett el, az apa, Balassi János, a hét északi vármegye főkapitánya, rendszeresen harcolt a török ellen, 1562-ben Fülek ostrománál például súlyosan meg is sebesült. Balassi Bálint katonai pályája és halála révén maga is beleilleszthető a török elleni háborúk hőseinek sorába.

A jövő Európájának fontos történeti értéke a kereszténység melletti harc – zárta előadását *R. Várkonyi Ágnes*. Balassi ezt a nagy közös élményt is megfogalmazta, éppúgy, mint az új természeti élményeket, az új életérzéseket stb. Istenes, szerelmes és vitézi versei olasz, német, lengyel, török elemeket foglalnak egységbe. A magyar kultúrát beoltotta a korabeli Európa kultúrájával. Költészete így lehet Közép-Európa közös élménye.

R. Várkonyi Ágnes bevezető előadásának gondolatmenetében fontos hely jutott a Balassi család lengyel kapcsolatainak. Ehhez szorosan illeszkedve, az ebédszünetet követően *Várkonyi Gábor* egyetemi docens (ELTE BTK) „Balassi Bálint, Wesselényi Ferenc és Lengyelország” című referátumában Balassi 1589. évi lengyel „bujdosásának” hátterét vázolta fel. Az eddigi szakirodalom szerint Balassi 1588–1589-re pereit következében nagyon nehéz helyzetbe került Magyarországon, ezért „bujdosott” Lengyelországba. *Várkonyi Gábor* ezzel szemben Balassinak egy 1590. május 9-én Jan Zamojski kancellárhoz írt leveléből kiindulva, amelyben azt állítja, hogy őt Wesselényi Ferenc közvetítésével meghívták a török elleni háborúra, a magyar és lengyel források, valamint a lengyel történeti összefoglalások alapján megállapította, hogy az utazásra nem pusztán egyéni érdekek, hanem egy Lengyelországban Zamojski és Báthory András körül kibontakozni kezdő török elleni terv miatt került sor. A törökkel szembeni korábbi békepolitikát ugyanis 1589–1591 között Lengyelországban felváltotta a Porta felé irányuló háborús fenyegetés politikája, amelyben szerepet játszott a Báthory András körül kialakult magyar diaszpóra, mellyel Balassi feltehetően közeli kapcsolatban állt. Ez egészen 1591-ig, az új lengyel–török béke megkötéséig tartott, azt követően Báthory András szélnek eresztette híveit, s Balassi is hazatért Magyarországra.

A következő előadásra már a Bocskai-jubileum jegyében került sor: *Jeney-Tóth Annamária* Bocskai fejedelmi udvarát az 1605-ben Kolozsvárott tartott diéta egyik sajátos

forráscsoportja, a városi számadáskönyvek alapján mutatta be („Bocskai fejedelmi udvara a városi számadáskönyvek tükrében”). Kolozsvár 1605. május közepén tett hűségesküvet a fejedelemnek, aki augusztusra oda hívta össze az erdélyi országgyűlést. Bocskait augusztus 12-én ünnepélyesen fogadták a város határában. Egészen addig tartózkodott Kolozsvárott, amíg augusztus 20. után a rendek kérésére át nem tették az országgyűlést a jobban megerősített Medgyesre. Kíséretében 47 fő volt, akiket két szállásosztó helyezett el a városban. A városi számadáskönyvek részletesen tartalmazzák, ki hány napra érkezett, hol szállt meg, mennyi bort, lisztet stb. adtak ki ellátásukra. Ennek alapján az előadó ismertette a város erőfeszítéseit éppúgy, mint Bocskai ott-tartózkodásának főbb eseményeit, és bemutatta az udvarában élők különböző csoportjait: kíséretének tagjait, testőrségét, „urunk őfelsége ifjait” (akik a jelentős erdélyi és felső-magyarországi családok gyermekeit jelentették, szám szerint 21 főt).

Kees Teszelszky, a groningeni egyetem doktorandusza „Bocadius János és Bocskai korona-mitosza” címmel szép magyar nyelven tartott referátumot Bocskai 1605. novemberi megkoronázásáról. A forráskritika eszközével azt az érdekes hipotézist vetette fel és kísérlete meg igazolni, hogy a töröktől kapott korona, mint hatalmi jelvény elutasításának története csak fikció, Bocadius történeti művének, a *Relatio vel epistolica commemoratio*-nak a találmánya. Az előadó ugyanis összehasonlította Bocadius szövegét az 1605-ös, Európa rendjeihez intézett szerencsi kiáltvánnyal, s arra a felismerésre jutott, hogy Bocadius azt dolgozta át művében. A csak Bocskai által elbeszélte szimbolikus tett konkrét, a külföldnek szóló propagandisztikus célt szolgált, azt az üzenetet hordozta, hogy a fejedelem tiszteletben tartja a királyság intézményét, a felkelés az ország törvényes szabadságainak és jogainak visszaállítása érdekében tört ki. A szultántól kapott korona elutasításának története tehát feltehetőleg költött, s mint ilyen, a mítoszok közé tartozik.

Az első napi emlékülés zárásaként *Nyakas Miklós*, a hajdúböszörményi Hajdúsági Múzeum igazgatója beszélt a bihari várak és a bihari területek népének a Bocskai-szabadságharc kezdetén játszott szerepéről. Megállapította, hogy Bocskai Biharban komoly pozíciókkal rendelkezett, az ott adózó porták 23 %-a az ő tulajdonában volt, s azok kompakt, ösz-

szefüggő területet alkottak a Berettyó-völgyben, az Érmelléken, valamint Kerekiben és Nagysárrét környékén. Egyúttal ez volt a szabadságharc kiindulópontja és törzsterülete. A Bocskai kiváltságolta hajdúság származási és névtani vizsgálata szintén arra az eredményre vezet, hogy ez a vidék alkotta a Bocskai-szabadságharc kezdetének tömegbázisát, amit egyéni és lokális privilégiumokkal a bihari nagyúr, később fejedelem tudatosan igyekezett erősíteni. A továbbiakban az előadó szolt az ezen a területen (a Partiumban) fekvő várak: Várad, Kereki, Súlyomkö, Szentjobb, Zsáka és Adorján helyzetéről és az alattuk 1604–1605-ben lezajlott katonai eseményekről.

A másnap esti Gebei Sándor elnöklete alatt zajlott, s a komparatiztika nyomta rá a bélyegét. Mindjárt a nyitó előadásban a XVI. századi magyarországi török ellenes harcok lengyel szemszögű megközelítését kaptuk *Csilla Gizińska*, a varsói egyetem hungarológiai tanszékének tanára szájából, aki „Egy lengyel vitéz Egerben” címmel a majd egy évtizedig Magyarországon vitézkedett Adam Czahrowszki lengyel kismemes és fűzfapoéta életútját idézte fel. Czahrowszki számos fiatal kalandvágyó honfitársához hasonlóan azért érkezett Magyarországra 1588-ban, hogy hadi érdemeket és nem mellékesen gazdag zsákmányt szerezzene. (No meg hogy otthon elkövetett botrányos, nagy felháborodást kiváltott akcióit feledtesse – kísértetiesen úgy, mint az épp akkoriban lengyel földre menekült Balassi.) Itteni szolgálatának eseményeit krónikás hűségű versekben örökítette meg, jóval szerényebb költői tehetséggel, mint magyar kortársa. Költészete mindazonáltal egyedül áll a lengyel reneszánsz lírában, amelyben a végvári tematika rajta kívül nem talált követőre. Verseiben az öniszólás mellett időnként hangot adott a magyar végvári vitézek iránti csodálatának, a török elleni összefogás gondolatának, majd 1594 után a zsoldhiány és az elmaradt sikerek felett érzett fokozódó csalódottságának. Negyven fős, saját költségén fenntartott csapat élén, nagy reményekkel érkezett Magyarországra, de mint egy 1599-ben kelt leveléből tudható, üres kézzel, mindenét elvesztve, egyedül távozott 1596-ban.

Nem csak a lengyel nemesifjaknak volt kedvelt hadi iskolája Magyarország, hanem a francia arisztokráciának is. Ez derült ki *Sahin-Tóth Péter* egyetemi docens (ELTE BTK) ezt követő „Egy miles christianus a tizenöt éves háborúban: Charles Gonzague-Nevers

Magyarországon” című előadásából. A mantovai Gonzaga család franciaországi ágából származó ifjú Nevers herceg (II. Frigyes mantovai herceg unokája), az udvari arisztokrácia tagja 22 évesen, 1602 tavaszán indult európai utazásra. Flandria, Anglia, Hollandia felkeresése után érkezett Prágába. Mindenhol ünneplés fogadtatásban részesült, Prágában maga II. Rudolf is fogadta. Onnan Krakkón keresztül Bécsbe utazott, ahol Mátyás főherceg megkülönböztetett figyelemben részesítette. Úti célja a katonai tapasztalatszerzés lehetett, mert rendre felkereste a hadszertárakat, Hollandiában részt vett egy katonai bemutatóon is, Flandriában pedig egyebek közt megsejmelte Ostende ostromát. Magyarországon részt kívánt venni a török elleni harcban, s ezért a Mátyás főherceggel folytatott tárgyalások után, augusztus végén Bécsből elindult a Győr és Komárom között álló császári főserceghez. Szeptember közepén esett át a tűzkeresztségen egy kisebb összecsapásban, majd a fősereggel Buda alá ment, ahol a Tillyezred oldalán vett részt Pest bevételében, illetve Buda ostromában. Október végén egy rés elleni rohamban, ahol a Tillyezred zöme megsemmisült, Nevers is találatot kapott. Bécsbe szállították, ahonnan felgyógyulva visszatért Franciaországba. Sebesülése nagy visszhangot váltott ki a császári táborban, de a francia udvarban is, ahol aggódva követték sorsát. Hírek szálltak arról, hogy vissza kíván térni a harctérre az 1603. évi hadjáratra, s fenntartott egy Bestallung, toborzási megbízólevél is, amelyben 1000 lovas kürasszír felvételére bízta meg a császár.

Eddig jutott Sahin-Tóth Péter az ifjú Charles Gonzague-Nevers herceg sorsának követésében, amikor előadása közben váratlanul elveszítette az eszméletét. Néhány nap múlva érkezett a hír, hogy a kómából nem tért vissza többé, és tragikusan fiatalon eltávozott közülünk. Alakját szívünkbe zártuk, emlékét megőrizzük. Isten nyugosztalja.

A megdöbbenésből még alig ocsúdva kellett megtartania „Magyar végvári katonák a tizenöt éves háború német újsághíreiben” című előadását G. Etényi Nóra egyetemi docensnek (ELTE BTK). A címben megadott témát szűkítve, vizsgálódásait Nürnberg városára korlátozta, amely Luther szerint „Németország szeme és füle” volt ebben a korszak-

ban. Referátuma gazdag anyagot tárt föl a török veszély által kiváltott európai ösztartozás-tudat nyomaiból, bemutatva a városi nyilvánosság különböző fórumait, a kéziratok hetilapoktól, a Neue Zeitung-októl a Türkenlieb-eken és vásári kiadványokon keresztül a városi krónikákig, amelyekben a török tematika, a magyar végvári katonák harcai megjelentek. Ízelítőt adott a korabeli propaganda és cenzúra működéséből is, s a Balassint nürnbergi tanulmányai idején, 1565–1569 között ért szellemi hatások számbavételével kiegészítette R. Várkonyi Ágnes nyitóelőadásának gondolatait.

Szünet után Tüdös Simon Kinga, a Román Akadémia Nicolae Iorga Intézetének tudományos munkatársa a Székelyföld védelmében a XVI–XVII. században szerepet játszott templomvárakról beszélt („Székelyföld – egy különleges határvédelmi övezet a XVI. századtól a XVII. századig terjedő időszakban”). A Háromszéken épült 34 templomvár Tüdös Kinga építéstörténeti szempontból 3 típusba sorolta: voltak közöttük kerített templomok (ezek voltak a legegyszerűbbek, a szegényebb falvaknak nem futotta többre), tornyokkal övezett templomvárak és végül olaszbástyás védőrendszerrel kerített templomok (Illyefalva, Nagyajta), amelyeket a fejedelmi építkezésekre, Váradra, Szatmárra stb. rendelt székely építőmesterek hazatérésük után, az ott szerzett ismeretek és tapasztalatok alapján építettek. Eltérően a magyarországi végváraktól, a székelyföldi templomvárak a fő útvonalaktól távolabb, a hegyek aljában épültek. Építésüket, a benttartózkodás rendjét és a védekezés módját rendtartások szabályozták. Az előadás zárásaként Tüdös Kinga a régi templomvárak sorsáról szól: Illyefalvát például restaurálták, másokat széthordtak, 3 szász templomvár pedig az angol trónörökös „örökbefogadott”, megmentve ezzel az enyészettől.

Gebei Sándor az egri Eszterházy Károly Főiskola Történelem Tanszékének tanszékvezető egyetemi docense „A kozákság, mint a lengyel végek határőrsége” című előadásában a komparatistikai kutatások fontosságára felhívta a figyelmet, felvetve a magyarországi hajdúság és a lengyel kozákság hasonlóságát eredetük és funkciójuk alapján. Lengyelországban nem épült ki olyan végvári rendszer, mint Magyarországon, a határvédelem részint a határok menti nagybirtokosokra, a 3-4000 fős magánhadseregeket fenntartó sztarosztákra, részint a Kraj-ban (a végeken)

élő kozákságra hárult. Gebei bemutatta a Kraj területi változásait (délebbre húzódását) a XVI. században és térképi ábrázolásait, valamint a kozákság szerepét, rétegződését és törekvéseit. Az áruikat Kijevbe vivő kozákokat a XV. század végi oklevelek említik először, a XVI. század elején már iparszerű zsákmányolást folytattak a Dnyeper menti területeken, a tatárok szomszédságában. Az 1530-as években jelent meg a földesúri fennhatóság alól kiszakadt szabad kozákság a Dnyeper zuhogóin túli területein, az ún. Szicsekben (Szics=földsáncokkal körülvett fa erőd), s ettől kezdve állandó feszültség forrásává vált, ugyanakkor állandó utánpótlást is biztosított a határvédelemben fő szerepet játszó földesúri magánhadseregeknek. Báthory István már királyi zsoldba fogadott 500 főt közülük, s ezt a példát követték az utána jövő lengyel és idegen uralkodók (a harmincéves háborúban francia szolgálatban is harcoltak kozákok). A XVII. században a regisztrált, privilégiumok fejében katonaszkodásra kötelezett kozákok száma már 40–60 000 főre emelkedett. A lajstromozott kozákság és a szabad kozákság kettőssége és ellentéte egészen 1775-ig fennmaradt. A szabad, „lenti” kozákság állandó veszélyforrást jelentett a lengyel–török békére (1637-ben elfoglalták például Azovot), de a lengyel–litván Unióra, a Rzeczpospolitára is. A XVII. században – zárta előadását Gebei – a fő kérdés már az orosz vagy lengyel fennhatóság volt, s a vallási ellentétek kiéleződése, a kíméletlen háborúskodás nyomán a végvidék végérvényesen leszakadt a Rzeczpospolitáról, és a kozákság lakta Ukrajna az orosz cárt ismerte el.

A második napi program befejezéseként *Kalmár János* egyetemi docens (ELTE BTK) a Habsburg Birodalom horvát végvidékének kialakulásáról tartott előadást „A XVIII. századi Habsburg Birodalom végvidékén” címmel. Az Adriától a Marosig terjedő végvidék az oszmán hódítás nyomán fokozatosan alakult ki, az 1530-as évektől, a különböző délszláv menekültek (uszkokok) letelepítése és katonai szolgálatra kötelezése, valamint a Vendvarasdi, a Károlyváros felépítését (1581) követő károlyvárosi és a Kapellán túli tengeremléki (zenggi) határörvidék megszervezése révén. Már a XVI. század második felében szabályozták a rendek határfenntartási kötelezettségét is, s a következő évszázadban fokozatosan megerősítették e területeken a katonai hatóságok szerepét. A XVIII. századi teljes militarizáció és előzményei bemutatását követően az előadás második részében Kalmár János részletesen ismertette Johann Herberstein károlyvárosi főkapitánynak a Wesselényi-féle rendi szervezkedés fölszámolása után, 1673 körül I. Lipót számára készített javaslatát Horvátországnak a magyar koronától történő elcsatolásáról és új berendezkedéséről.

A rövid vitát követő zárszót *R. Várkonyi Ágnes* tartotta. A konferencia sikereként könyvelte el, hogy az elhangzott előadások megvilágították Balassi és Bocskai pályájának számos pontját, a nevükkel fémjelzett korszak európai összefüggéseit. Mindaz, ami Magyarországon akkor történt, Európa története is – fejezte be értékelését –, s megismeretése a nemzetközi történeész közvéleménnyel a hazai történészek feladata és felelőssége.

BALLA TIBOR

A VITTORIO VENETÓI CSATA KATONAI VONATKOZÁSAI

Nemzetközi konferencia, Vittorio Veneto, 2004. november 12–13.

Az olasz Piero Pieri Első Világháborús Hadtörténeti Központ és az Olasz Hadsereg Szárazföldi Vezérkara Történeti Szolgálatát által szervezett nemzetközi konferenciának az észak-olaszországi Vittorio Veneto városa, közelebbről pedig az olasz 1. hadtest parancsnoksága adott otthont. Minderre az 1918. október 24. és november 4. között lezajlott, az olaszok által vittorio venetói csatának neve-

zett és antant győzelemmel végződött hadművelet 90. évfordulója szolgáltattott indokot.

A konferencia programja november 12-én délelőtt 10 órakor, az 1. hadtest parancsnokának, a város polgármesterének valamint *Lorenzo Cadeddu* ny. ezredesnek, a Piero Pieri Első Világháborús Hadtörténeti Központ vezetőjének, a konferencia főszervezőjének köszöntőjével indult, amelyben megköszönték,